

MOLIYA BOZORINING IQTISODIYOTDAGI ROLI

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi

Astanov Xabibulla Ziyodullaevich

Annotatsiya Mazkur maqolada moliya bozorining mamlakat iqtisodiyotidagi o'рни va ahamiyati tahlil qilinadi. Unda moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishida, investitsion jarayonlarni faollashtirishda hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda moliya bozorining roli yoritilgan. Shuningdek, fond bozori, valyuta bozori va kredit tizimining o'zaro bog'liqligi hamda ularning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolada milliy moliya bozorini rivojlantirish yo'nalishlari va zamonaviy islohotlarning ahamiyati ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: moliya bozori, iqtisodiyot, investitsiya, fond bozori, valyuta bozori, kredit tizimi, iqtisodiy o'sish, moliyaviy barqarorlik, bozor infratuzilmasi.

Zamonaviy sharoitda har qanday davlat iqtisodiyoti rivojlangan moliya bozorisiz samarali ishlashi mumkin emas.

Moliya bozori iqtisodiyotda sodir bo'layotgan turli jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan ancha murakkab va ko'p qirrali iqtisodiy kategoriyadir. Bu moliya bozorining tabiati, tuzilishi va funksiyalari haqidagi fikrlarning noaniqligini oldindan belgilab beradi.

Iqtisodiy adabiyotlarda moliya bozori keng ma'noda moliyaviy resurslar, vositalar va xizmatlarni sotib olish va sotish orqali amalga oshiriladigan institutsionallashtirilgan iqtisodiy makon sifatida tavsiflanadi. Tor ma'noda moliya bozori deganda vaqtincha bo'sh pul

mablag'larini, moliyaviy resurslarni safarbar etish va qayta taqsimlash, bozor subyektlari o'rtasida qimmatli qog'ozlar muomalasini ta'minlovchi iqtisodiy munosabatlar majmui tushuniladi.

Moliyaviy aktivlarga pul (milliy va chet el valyutasi), tijorat va aksiyadorlik korporativ va davlat qimmatli qog'ozlari, bankdan tashqari moliyaviy vositachilarning qimmatli qog'ozlari (investitsiya va pay fondlari, investitsiya banklari), qimmatbaho metallar, sug'urta va pensiya mahsulotlari kiradi. Ushbu vositalar moliya bozoridagi operatsiyalar obyekti hisoblanadi. Moliyaviy aktivlar turiga ko'ra moliya bozori alohida segmentlarga ajratiladi: pul, kredit, fond, valyuta, sug'urta bozorlari, oltin va qimmatbaho metallar bozori bunga misol bo'la oladi. Ular birgalikda yagona milliy moliya bozorini ifodalaydi.

Moliya bozorining turli sohalarida rivojlanayotgan munosabatlarning murakkabligi va xilma-xilligi ularning har birining tuzilishining o'ziga xosligi va unikalligida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, fond bozorida emissiyaviy qimmatli qog'ozlar - qarzni talab qilish (obligatsiyalar) yoki korxona kapitalida ishtirok etish va foyda (ulush) huquqini tasdiqlovchi maxsus moliyaviy aktivlar orqali amalga oshiriladi.

Qimmatli qog'ozlar— o'z egasiga mulkka egalik huquqini va [daromad](#) ko'rinishida muayyan [pul](#) summasini olish huquqini beradigan pul yoki [tovar](#) hujjatlaridir (aksiya, obligatsiya, akkreditiv, veksel, [chek](#) va b.). Ular taqdim etuvchi yoki egasining ayrim huquqlari qayd etilgan maxsus tarzda rasmiylashtirilgan moliyaviy [hujjat](#) hisoblanadi. Qimmatli qog'ozlar ma'lum [shaxs](#) nomiga yozilgan (ismli), dastlab sotib olgan shaxs nomiga yozilgan va uning roziligi bilan boshqa shaxsga

o'tkaziladigan orderli va egasi yozilmaydigan (egasi ko'rsatilmaydigan) turlarga bo'linadi.

Aksiya - bu o'z egasining (aksiyadorining) aksiyadorlik jamiyati foydasining bir qismini belgilanmagan dividendlar shaklida olish, aksiyadorlik jamiyatini boshqarishda ishtirok etish huquqlarini ta'minlaydigan emission qimmatli qog'ozdir. Bunda aksiya egasi aksiyadorlik jamiyati faoliyati tugatilgandan so'ng ham, o'z ulushiga egalik qilish huquqini saqlab qoladi. Aksiyalar oddiy va imtiyozli aksiyalarga bo'linadi. Imtiyozli aksiyalar ularning egasiga boshqaruvda ishtirok etish huquqlarini ma'lum darajada cheklash bilan belgilangan daromadga ega bo'lishini anglatadi.

Obligatsiyalar qarz vositalari bo'lgan doimiy daromadli qimmatli qog'ozlarga misol bo'la oladi. Obligatsiya - bu o'z egasining obligatsiya emitentidan unda nazarda tutilgan muddatda uning nominal qiymatini yoki boshqa mol-mulk ekvivalentini va qoida tariqasida, undagi belgilangan foizni olish huquqini ta'minlaydigan emissiya qimmatli qog'osi. Obligatsiyaning daromadliligi nafaqat foiz, balki chegirma ham bo'lishi mumkin. Shuning uchun obligatsiyalar foizli yoki diskontli obligatsiyalar deb ataladi. Obligatsiya egasi korxonani boshqarishda va foydani taqsimlashda qatnashish huquqiga ega emas, u faqat "emitentning kreditori" hisoblanadi.

Obligatsiyalardan tashqari qarzli qimmatli qog'ozlarga emissiyaviy bo'lmagan qimmatli qog'ozlar – veksellar, depozit va jamg'arma sertifikatlar kiradi.

Emissiyaviy qimmatli qog'ozlar nomli va taqdim qiluvchi bo'lishi mumkin, shuningdek, hujjatli va hujjatsiz shaklda chiqariladi. Birinchi holda, egasining huquqlari to'g'risidagi qog'oz guvohnomasi bilan

beriladi; ikkinchisida, qimmatli qog'ozlar egalari reestriga yozuv kiritish orqali. Ikkala holatda ham depozitariydagi depo hisobvarag'ida hisobga olish mumkin.

Bazis aktivlarini (aksiya, obligatsiyalar) muomalaga chiqarish asosida hosila qimmatli qog'ozlar vujudga keladi. Bular konvertatsiya qilinadigan qimmatli qog'ozlar, turli huquqlar va aksiyalar, davlat qimmatli qog'ozlari, aksiyalar indeksleri bo'yicha opsiya va fyuchers ko'rinishidagi asosiy aktivlarni sotib olish yoki sotish bo'yicha shartnomalardir. Asosiy aktivlar valyuta, tovarlar ham bo'lishi mumkin.

Savdoga qo'yilgan aktivning turiga ko'ra aksiyalar, obligatsiyalar, hosilaviy qimmatli qog'ozlar (moliyaviy derivativlar) bozori ajralib turadi.

Qimmatli qog'ozlar muomalasining tabiati nuqtai nazaridan birlamchi va ikkilamchi fond bozorlari farqlanadi. Birlamchi bozorda qimmatli qog'ozlar emissiya qilinadi va muomalaga chiqariladi; ikkilamchi bozorda bitimlar faqat investorlar o'rtasida, emitentlar ishtirokisiz amalga oshiriladi. Ikkilamchi bozor bozor likvidligini saqlash uchun nihoyatda muhim, ya'ni moliyaviy aktivlarni qiymatini yo'qotmasdan va minimal tranzaksiya xarajatlari bilan tezda pulga aylantirish imkoniyati bo'ladi. O'z navbatida, ikkilamchi bozor uyushgan bozor (birja) va uyushmagan (birjadan tashqari bozor) ko'rinishlariga ega.

Ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozorining institutsional o'zagi bo'lgan fond birjasida ro'yxatga olingan qimmatli qog'ozlar maxsus qoidalarga muvofiq muomalaga chiqariladi - bular, qoida tariqasida, yuqori sifatli qimmatli qog'ozlardir.

Qimmatli qog'ozlar listingi – savdo tashkilotchisi tomonidan qimmatli qog'ozlarni savdoga ruxsat etilgan qimmatli qog'ozlar ro'yxatiga kiritish va tashkillashtirilgan savdoga qo'yish, shu jumladan birja tomonidan qimmatli qog'ozlarni kotirovka varaqasiga kiritish.

Qimmatli qog'ozlarning delistingi listingning teskari tartibi hisoblanadi.

Har bir birjada qimmatli qog'ozlarni tanlashning o'ziga xos mezonlari mavjud: bular emitent faoliyatining ko'lam, moliyaviy-iqtisodiy barqarorligi, kredit reytinglari va boshqalar bo'lishi mumkin.

Birja shuningdek, standart birja shartnomalari – birja hosilaviy qimmatli qog'ozlar savdosi uchun standart birliklari - fyuchers va opsionlar bilan savdo qiladi. Birja shartnomasi standartlashtirilgan mulkiy huquq va majburiyatlarni, ularni amalga oshirish va topshirish tartibi va shartlarini belgilaydi.

Birja o'z a'zolari (qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari) ro'yxatga olingan, yakuniy hisob-kitoblarni ta'minlash bo'yicha aniq qoidalar, tartiblar, kafolatlar, operatsiyalar va bitimlar ustidan nazoratni amalga oshiradigan qat'iy tashkil etilgan markazlashgan bozordir. Birja moliyaviy aktivlar haqidagi ma'lumotlarni jamlaydi va ular uchun adolatli narxlarni belgilaydi. Birja indeksleri dinamikasi an'anaviy ravishda milliy iqtisodiyot holatining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Moliya bozorining valyuta sektorida fond birjalari bilan bir xil tamoyillar asosida ishlaydigan valyuta birjalari va birjadan tashqari foreks bozori kabi tashkillashtirilgan bozor alohida ajralib turadi. Bank tizimi tomonidan tashkil etilgan kredit va pul bozorining ishlashi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Unda bir-biri bilan o'zaro

raqobatlashayotgan banklar o'rtasida savdo predmeti bo'lib turli muddatlarga bank krediti ko'rinishida beriladigan bo'sh pul mablag'lari hisoblanadi. Bank mahsulotlarining muddati va iqtisodiy mohiyatiga qarab pul bozori (banklararo "qisqa" pul bozori) va ssuda kapitali bozorlariga ajratiladi.

Bozor munosabatlarining rivojlanishi ixtisoslashgan moliya-kredit muassasalarida ssuda kapitalining o'sishi va konsentratsiyalashuviga hamda ssuda kapitali bozorining shakllanishiga, shuningdek, maxsus hujjatlarni, ya'ni qimmatli qog'ozlarni chiqarish orqali pul mablag'larini alohida investorlarda to'planishiga olib keladi. Qimmatli qog'ozlarni chiqaradigan va shu tariqa pul mablag'larini jalb qiluvchi emitentlarda kapitalning real o'sishi sodir bo'ladi. Investor esa daromad olish huquqini beruvchi qimmatli qog'ozlar bilan kapital qo'yilganligini tasdiqlash orqali o'z kapitalini fiktiv ravishda oshiradi, shuning uchun, ularda mujassamlangan kapital fiktiv deb ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Witt U. How evolutionary is Schumpeter's theory or economic development? // Industry and Innovation. Vol. 9. Numbers 1/2. April/August 2002. P. 7-22.
2. X.З. Астанов “Пул-кредит орқали мувофиқлаштириш” ўқув қўлланма. Тошкент –иқтисодиёт 2015 й.
3. Бельзецкий А. И. Финансы и финансовый рынок: Учебно-методический комплекс. Минск: Изд-во МИУ, 2010. С. 276-277.
4. Большой экономический словарь. Под ред. Азрилияна А., Н. – М.: Институт новой экономики, 1999. – С. 307.
5. Дворецкая А. Е. Рынок капитала в системе финансирования экономического развития. М.: Анкил, 2007. С. 16.

6. Долан Э. Дж, Кэмпбелл К. Д. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. М.: Туран, 1996.
7. И. Бернар, Жан-Клод Колли. Толковый экономический и финансовый словарь. Том 1.– М.: Международные отношения, 1994. – С. 144.
8. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. М.: Соцэкгиз, 1960.
9. Корпоративные финансы: Учебник для вузов / Под ред. М. В. Романовского, А. И. Вострокнутовой. СПб.: Питер, 2011. С. 105-106.
10. Международные стандарты финансовой отчетности. М.: Аскери-АССА, 2008. С. 1012.